

fellépő nehézségek és ezek megoldási javaslatai mennyiben tekinthetők egyedi kihívásoknak és ötleteknek, illetve ezek mennyiben általános problémák és elgondolások az ország más településeihez viszonyítva. Mindezen törekvéseknek a hiányát jelzi az a tény is, hogy a tanulmányok bibliográfiáiban csupán 4–9 szakirodalmi művet találunk.

A fent említettek részletes kidolgozása az egyes tanulmányokban fontos lett volna, hiszen az ismertetett forrásrészletek sok, a tanulmányok témáján túlmutató folyamatra világítanak rá. Így például az egyes írások lapjain nyomokban felbukkan az, hogy miképp jelentkezik az ún. „zsidókérdés” a vidéki társadalomban, hogyan változott a közhangulat, milyen el-lenségképek jelentek meg az egyre romló közellátási helyzetnek és a háborús veszteségeknek köszönhetően. Lényeges kérdést vet fel Szabó Bence tanulmányának egyik részfejezete, melyben a társadalmi válságjelenségek morális következményeinek fontosságát elemzi. Jelentős adalékokat nyújtanak a korszak közbeszédéhez a Rigó Róbert által ismertetett sajtóviták, melyek további elemzés tárgyait képezhetik.

A kötet kivitelezése igényes, ám kissé különös, hogy a borítón a kecskeméti városháza épülete mögött miért éppen egy brit katona sziluettje jelenik meg. Sajnos néhány olyan hiba is felfedezhető a műben, amelyek egy lektor közreműködésével elkerülhetőek lettek volna, de mindenképpen elismerésre méltó a könyvben közölt fénykép és facsimile anyag.

Összegezve elmondható, hogy a kötet unikális iratanyagot feldolgozva fontos szakirodalmi tételként szolgál úgy Kecskemét, mint a magyar vidék első világháborús szerepvállalásának kutatásához. Miközben részletekben gazdag áttekintést adnak Kecskemét város tevékenységéről a Nagy Háborúban, a tanulmányok által feltárt források, adatok hasznos szolgálatot fognak tenni a háborús hátország mikroszintű kutatása számára. A recenzens csak remélheti, hogy a szerzők a város világháborús tevékenységének áttekintését követően további tanulmányokban folytatják Kecskemét története mélyrétegeinek feltárását.

Fóris Ákos

Tóth Imre

EGY POLGÁRI ARISZTOKRATA. KÁNYA KÁLMÁN 1869–1945

Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Bp. 2016. 259 oldal

Az első bécsi döntés jelentette siker után röviddel, a leköszönő Kánya Kálmán külügyminiszter alakját Márai Sándor méltatta a következő szavakkal (amiként azokat a kötet szerzője is idézte): „A régi nagy diplomata típus utolsó képviselőinek egyike Kánya Kálmán. Az emberek nyugodtabban aludtak el az elmúlt öt évben, ha gondterhes éjszakákon eszükbe jutott Kánya neve. »Majd Kánya vigyáz« – gondolták. S Kánya dolgozott, csendesesen, nem adott politikai nyilatkozatokat,

és vigyázott.” E szavak, melyek az ősz diplomata atyai és jovialis alakját idézték az olvasó elé, egyben a kor lelkületéből is felvillantottak valamit, amellelt, hogy az egyéniség arcélét megrajzolták.

A külügyi pálya hírnevén csorbát ejtett az első világháború és az azt követő ellentmondásos békerendszer. Kánya Kálmánra és másokra így nagy kihívás várt, az immár szuverén, de nemzetközileg elszigetelt, területileg összezsugorodott állam külkapcsolatainak alakításánál. Mindeközben igyekezni kellett a diplomaták hivatásának megtépázott imázsát is valamelyest helyreállítani. A két világháború között sokakban inkább a diplomatamesterség hamissága vagy rejtett cselszövései, mintsem e hivatás szépsége és eleganciája sejtett fel. E negatív kép megjelent például Mécs László papköltő népszerű versében is (*Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld*): „... s diplomaták, bitangok öt évig kaszabolták ágyékok szép vetését”. A versben, és jobbára a köztudatban is, a csonka ország traumáktól sújtott közvéleménye előtt, az ármánykodó „szélhámosok” toposza rögzült. A kor – mondhatni apokaliptikus – változásai társadalmat, egyént és intézményrendszert egyaránt válságba sodortak. Egyúttal azonban lehetőség is nyílt egyfajta újrakezdésre, s kétségkívül Kánya pályafutása illusztrálja egyéniség és céljai gyökeres átalakulását e korban.

A hiánypótló életrajzi kötet – a személyes pályafutás és egyéni sors bemutatásán túlmenően – árnyaltan megfestett korrajz is. Olyan munka tehát, amelynek célja, hogy egy vezető diplomata pályaképét a kor diplomáciatörténeti eseményeinek kontextusában vázolja fel, vagyis életrajz és egyben korrajz is legyen, aminél Kánya kétségtelenül az egyik legjobb választás.

Kánya Kálmán kivételes karrierje – amelynek valamennyi állomásáról érzékletes képet kaphatunk a könyv lapjain – bővelkedett buktatókban, és nem nélkülözte a drámai pillanatokot vagy épp a tragikumot sem. Kánya életének vége, a régi Magyarország letűnte és a második világháború legpusztítóbb szakasza időben egybeestek. Az egyéni sorsnak és a világtörténelemnek ez a találkozása szomorú körülmények közt történt, s az ide vonatkozó ismereteink szintén bővülnek a kötet révén, ugyanis – néhány jó és hiteles forrásra támaszkodva – a Kánya utolsó heteinek történetét övező homályt is sikerült a szerzőnek eloszlatnia. Sokan talán ehhez az utolsó fejezethez lapoznak majd először. Szemléletes, hogy az idős, beteg, nyugalmazott külügyminisztert a nyilasok szükségesnek ítélték letartóztatni. Végül a gyakorlatilag haldokló embert Budapestre szállították, s méltatlan bánásmód után rokonaira hagyták, akiknél az ostrom idején tartózkodott; tőlük került a budai sziklakórházba, ahol 1945. február végén – az ostromot követően – hunyt el. E végső napokról adott kép állítható szembe a grandiózus pályáívvval, s így válik megfoghatóvá az egyéni és a nemzeti sors összekapcsolódása ebben a tragikus időszakban.

A kötetet felütve látható, hogy az egyes fejezetekben közöltek jól kiválogatott és szemléletes korabeli fotók, rajzok teszik érdekesebbé, így a szöveg érzékletesen illusztrált, lebilincselő olvasmánnyá válik. A képeken keresztül az egyes fejezetekben bemutatott életrajzszakaszok és azok történelmi kontextusa szinte azonnal megragadható. A származás, családi háttér és diákévek illusztrációja például az a fotó, amely Sopronnak – Kánya szülővárosának – nagy múltú evangélikus líceumát ábrázolja. Az intézmény szerény számú katolikus tanulója közt szerepelt a későbbi diplomata, aki szorgalma és tehetsége révén már ekkor kitűnt iskolatársai

közül. Kisdiákként, majd felserdülve a sokszínű, polgári erényeire büszke, döntően németajkú város közegeiben élt, amely nagy hatást gyakorolt világlátására.

Igazán meghatározóvá azután – mint a legtöbb, két világháború között működő vezető magyar diplomata esetében – a bécsi Keleti Akadémián töltött évei váltak. Ezek kitörölhetetlen nyomot hagytak jellemén és habitusán. A Császári és Királyi Konzuli Akadémia kaszárnyaszerű épülete (melyet szintén képillusztráción láthatunk) egyben szimbólum is volt: az állam minden tekintetben hű hivatalnokainak elitképzőjét testesítette meg. Az intézmény – növendékei révén – valóban sokszínű, igazán „multikulturális” közeg volt, céljait illetően azonban, akárcsak a közös hadsereg tisztképzése, az egységes Monarchia elsőrangú állami szolgálót volt hivatott kinevelni. A hely szelleméből, illetőleg az ott élők mentalitásának vegyülékéből született meg az a maradandó, elitista szemlélet, ami hallgatóinak, így Kányának is, az intellektuális fölény életre szóló – sokszor csalóka – érzését kölcsönözte. Ezen túlhatott később az, hogy kikben látta Kánya a hajdani „esprit de corps” megtestesülését, úgy is, mint a tettek nélkül is előlegezhető bizalom egyik feltételét.

Tovább lapozva, feltűnik előttünk a császárváros impozáns terén, a Ballhausplatzon álló épület, amely az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának otthonául szolgált. A Ballhausplatz a nagyhatalmi külpolitika egyik színtereként megmozgathatta a politika iránt érdeklődő és ambiciózus ifjak fantáziáját, de végül keveseknek adatott meg, hogy komolyabb beosztásba jussanak. Kánya több évig tartó konzuli karrierje után a központban kapott lehetőséget a hivatali ranglétrán való ígéretes emelkedésre. Az első világháború előestéjén már a sajtó érdeklődésének a homlokterébe került, nem is hagyva kétséget afelől, hogy tevékenysége és megnyilvánulásai által képes politikai csaták és erős érzelmi megnyilvánulások előidézőjévé válni. A Balkán-háborúk keltette feszültségek és politikai zavarok, valamint azok belpolitikai vetülete idézték elő, hogy a talán túlzottan is aktív Kánya számára felettesei tanácsosabbnak vélték egy távol eső, ámde mégis presztízzsel bíró követi poszt kijelölését. A pálya következő állomása így az Atlanti-óceán túlsó partján fekvő Mexikóváros lett.

A belső forradalmi válságok sora által sújtott közép-amerikai állam egy másik világot, egy idegen, zavaros „univerzum” nyomasztó valóságát testesítette meg. A latin-amerikai metropoliszban (amelynek 1910-es évekből származó látképe a pálya újabb szakaszát jelzi a kötetben) teltek el a háborús évek. Ellenséges légkör, elszigeteltség, betegség és kilátástalanság jellemezték a diplomata helyzetét. Jóllehet úgy tűnt, hogy ottani szereplése már-már „hatytyúdál”, végső soron itt sem kerülhetett el, hogy fontos események metszéspontjába kerüljön, hiszen épp Mexikó vált kulcsfontosságúvá az Egyesült Államok hadba lépését megelőző diplomáciai manőverek során.

Az összeomlást követően a Monarchia volt diplomatái közül sokan választották a rezignált visszahúzódást, de ez nem Kánya útja volt, aki ambíciókkal telt és az élet időszerű feladataiból kiinduló egyéniség maradt. Mondhatnánk azt is, hogy a megfelelő emberré vált a megfelelő helyen. A pálya újabb állomása, amelyről olvashatunk, a magyar külügyminisztérium, a várbeli Dísz tér nevezetes épületében, amelynek szellemiségét és belső hivatali működését Kánya markánsan befolyásolta.

A külügyminiszteri tisztségre Kánya kétszer is nemet mondott. Tudta ugyanis, hogy Bethlen mellett végrehajtó szerepre lenne kárhozható. Ez az időszak szintén bővelkedett fontos történetekben, és a fordulatos események sodrában, a múlt viszonylatában is, színt kellett vallani. Csak azok számíthattak ugyanis arra, hogy a döntéseknél szavuk lesz, akik alkalmazkodtak az új viszonyokhoz. Habsburg-hűség, legitimista felfogás, melyek Kányát egykor jellemezheték, immáron a sülyesztöbe kerültek. Ennek az időszaknak a megrajzolásakor is párhuzamba tudta állítani a szerző a személyes jellemrajzot a korrajzzal. Kánya esetében keveredett egymással a pedáns bürokrata alázata és a becsvágygal telt, önállóan cselekvő államférfi büszkesége, ami ellentétkebe is sodorta egyik-másik főnökével, így az őt kifejezetten nem szívlelő Bánffy Miklóssal vagy – más okok miatt – Gratz Gusztávval. Előbbivel a szakmai hiúság, utóbbival a személyes karakterjegyek különbözősége állította szembe. Kánya ugyanis a magához hasonló szellemes és az intellektuális ironia iránt érzékkel bíró embereket kedvelte. A szerző erről bőven értekezik a legváltozatosabb összefüggésekben, vissza-visszatérő motívumként, időnként talán túlzott hangsúlyt is fektetve erre.

Nehéz időszak következett a 20-as évek második felétől, amikor Kánya Kálmán ismét új megbízatással, berlini követként igyekezett áttörést elérni – végül szerény sikerrel – a magyar revízió érdekében. A kötetnek ide vonatkozó része kevésbé jól strukturáltnak látszik. A nagyhatalmi politika hullámváltozásai, a kisállamok igazodása és lehetőségei, majd utóbb a gazdasági világválság gerjesztette egyéb folyamatok elemzését (továbbá az egyéni látásmód és a nagy politikai döntések mozgatórugóinak egyidejű láttatását) a terjedelem korlátai nem tették itt igazán lehetővé.

Jól árnyalt és gördülékeny a kötetnek az a része, amely Kánya pályafutásának csúcspontjával foglalkozik, amikor is a Dísz térre visszatérve immáron maga irányíthatta a magyar diplomácia munkáját. Ennek az időszaknak az alapvető kérdése már az volt, hogy a hitleri Németország, valamint más európai hatalmak viszonyában milyen, nagyobb horderejű változások következnek be, s Berlin politikája nyit-e egyáltalán kapukat a magyar revízió előtt. Megnőtt az ideológiai tényezők, valamint a lélektani aspektus szerepe a magyar külügyminiszter döntéseinél. Kánya valóban mindinkább igyekezett „vigyázni”, nem engedve az országot könnyelmű táncba vinni. Le kellett küzdeni a környező államok ellenséges érzületét, értékelni a nyugati hatalmak sokat nem ígérő és meglehetősen Janus-arcú politikáját, kiszámítani Hitler váratlan húzásainak hatásait. Gömbössel Kánya sokáig harmonikusan együttműködő párost alkotott, de amint Tóth Imre elemzéséből kitűnik, a miniszterelnök egyre merészebben a régi ideálja (a Berlin–Róma-tengely) felé vezető utat egyengette, a külügyi tárca feje viszont inkább az egyensúlyra és az ideológiák veszélyeire volt tekintettel. Valóban, ahogyan azt a vonatkozó alcím frappánsan jelzi is: stílus és koncepció egyaránt elválasztották egymástól a tömegek felé forduló, dinamikus váltásokra kész Gömböst, illetőleg a még a parlamenti expozéktól is idegenkedő, a stabilitást és kiszámítható lépéseket képviselő Kányát. A 30-as évek sokrétű és mélyreható változásait illetően, Kányának szintén pontosnak bizonyuló, elemző meglátásai voltak, amelyeket szerencsére papírra is vetett. A vonatkozó levéltári forrás ismertetésének a szerző tag teret ad, többször visszatérve annak megállapításaira.

Tóth Imre egyik összegző megállapítása, amely egyben Kánya utolsó aktív miniszteri időszakának eszmei magvát adta, kiváltképp találó: „Kánya ugyan nem fordult el a korábban általa preferált német vonaltól, de már tisztában volt az ebben rejlő csapdákkal és veszélyekkel. Jól érzékelte, hogy a történelem olyan pontjához ért, amely teljesen új megközelítést és szemléletet követel ahhoz, hogy az eddigi károkat helyre lehessen állítani”.

Kánya visszavonulása után is tényező maradt, sőt amolyan külpolitikai orákulummá vált; mindenre volt találó megjegyzése, így gyakran látogatták, többek között az Egyesült Államok követe, John F. Montgomery is. Szerepét és lelkületét a kor alakította, így idővel, Tóth Imre megfogalmazásában, professzionalizmusa „egyre mélyebb bölcsességgé érett benne”, s valóban mindezt polgári, pragmatikus észjárása, valamint a pályája során felvett választékos modor tették teljessé és imponálóvá.

Joó András

A HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGA JUGOSZLÁV SZEMMEL

Délszláv levéltári források Magyarországról 1919–1941

Vál., ford., szerk. Hornyák Árpád

Kronosz – MTA BTK Történettudományi Intézet, Pécs–Bp. 2016. 322 oldal

Az első világháborút (1914–1918) követően felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, ami új államok megalakulását, illetve a dualista birodalom hajdani nemzetiségeinek az anyaországhoz történő csatlakozását vonta maga után. Így született meg többek között a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 1929-től hivatalossá lett nevén Jugoszlávia, amely – Csehszlovákiával és Romániával együtt – a párizsi békekonferencia (1919) rendelkezései értelmében kiterjedt nagyságú területet szerzett meg Magyarországtól, melynek eredményeképp jelentős számú magyar nemzetiségű lakos is határon túlra került.

Ez teszi igazán érdekessé a magyar történetírás szempontjából azt, hogy miként alakult Magyarország viszonya ezekkel az államokkal. Az, hogy két ország milyen kapcsolatokat ápolt egymással, és népeik hogyan ítélték meg egymást egy adott időszakban, leginkább az elsődleges források segítségével tárható fel, amiben segítséget nyújtanak a kutatóknak a forráskiadványok. Bár Európa nagyhatalmaira vonatkozóan szép számmal állnak rendelkezésünkre dokumentumgyűjtemények, a kisebb államokat ezen a téren elhanyagolták.

Hornyák Árpád ezt a hiányt pótolja munkájával, amely a két világháború közötti, úgynevezett „első” Jugoszláviában keletkezett, magyar szempontból fontos dokumentumokból nyújt ízelítőt az olvasóknak. A kötet célját a szerző az *Előszó*ban határozottan megfogalmazza: